

УДК 336.71

Богдан Адамик (Україна)
Володимир Ткачук (Україна)

JEL classification: E40, E42

Богдан АДАМИК*кандидат економічних наук,
доцент,
Тернопільський національний економічний
університет, Україна*
E-mail: bogdan_fbb@ukr.net**Володимир ТКАЧУК***аспірант,
кафедра банківської справи,
Тернопільський національний економічний
університет, Україна*
E-mail: volodymyr_dubno_2016@gmail.com

© Богдан Адамик, Володимир Ткачук, 2019

Отримано: 28.07.2019 р.
Прорецензовано: 03.09.2019 р.
Рекомендовано до друку: 02.10.2019 р.
Опубліковано: 30.10.2019 р.

Ця стаття розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0, яка дозволяє необмежене повторне використання, розповсюдження та відтворення на будь-якому носії, за умови правильного цитування оригінальної роботи.

ПЛАТІЖНІ СИСТЕМИ: ФУНДАМЕНТАЛЬНІ ЗАСАДИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ТРАНСФОРМАЦІЇ

Анотація

Вступ. Еволюція форм грошей, розвиток інноваційних технологій, зростання динамізму життя фізичних та юридичних осіб зумовлює необхідність пошуку шляхів збільшення швидкості та надійності платежів в економіці. За цих умов високої актуальності набуває питання функціонування платіжних систем під впливом трансформаційних процесів в економічних відносинах, що породжує проблеми теоретичного обґрунтування сутності платіжних систем з огляду на розвиток не лише криптовалют, але й на зниження уваги до розвитку готівкових платіжних систем, які через обслуговування тіньових операцій несуть не менші загрози для функціонування національної економіки, ніж хакерські атаки на електронні, цифрові та міжбанківські платіжні системи.

Мета. Обґрунтування уніфікованого підходу до розуміння сутності поняття «платіжна система» задля окреслення фундаментальних засад її побудови та регулювання в умовах трансформаційних процесів у грошових розрахунках.

Результати. Розглянуто основні підходи до структурування платіжної системи використовуючи принципи побудови систем, виокремлено такі її блоки, як: економічний, інституціональний, та інфраструктурно-організаційний. Запропоновано авторське визначення платіжної системи в загальному розумінні, а також виокремлено основні підсистеми національної платіжної системи, враховуючи еволюційні тенденції розвитку форм грошей та технологій здійснення платежів в економіці. Обґрунтовано необхідність виокремлення готівкової платіжної системи як підсистеми національної платіжної системи з огляду на порівняно високу частку готівкових платежів в економіці та поширені випадки тіньових готівкових розрахунків у країнах, що розвиваються.

Адамик Б., Ткачук В. Платіжні системи: фундаментальні засади та перспективи трансформації. *Економічний аналіз*. Тернопіль. 2019. Том 29. № 3. С. 63-73.

DOI: <https://doi.org/10.35774/econa2019.03.063>

Ключові слова: гроші; грошовий обіг; платіж; платіжна система; платіжний інструмент; платіжна організація.

UDC 336.71

JEL classification: E40, E42

Bohdan ADAMYK

PhD in Economics,
Associate Professor,
Ternopil National Economic University
Email: bogdan_fbb@ukr.net

Volodymyr TKACHUK

PhD Student,
Department of Banking,
Ternopil National Economic University
Email: volodymyr_dubno_2016@gmail.com

© Bohdan Adamyk, Volodymyr Tkachuk, 2019

Received: 28.07.2019

Revised: 03.09.2019

Accepted: 02.10.2019

Online publication date: 30.10.2019

This is an Open Access article, distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 license, which permits unrestricted re-use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

Bohdan Adamyk (Ukraine)
Volodymyr Tkachuk (Ukraine)

PAYMENT SYSTEMS: FUNDAMENTAL PRINCIPLES AND PROSPECTS OF TRANSFORMATION

Abstract

Introduction. The evolution of forms of money, the development of innovative technologies, the growth of the dynamism of life of individuals and legal entities necessitates the search for ways to increase the speed and reliability of payments in the economy. Under these conditions, the issue of functioning of payment systems under the influence of transformation processes in economic relations becomes highly relevant. It raises problems of theoretical substantiation of the essence of payment systems with regard to the development not only of cryptocurrencies, but also to reduction of the attention to the development of cash payment systems. These systems through the servicing of shadow operations carry no less threat to the functioning of the national economy than hacker attacks on electronic, digital and interbank payment systems.

Purpose. The article aims to substantiate a unified approach to understanding the essence of the concept of "payment system" in order to outline the fundamental principles of its construction and regulation in the context of transformational processes in monetary calculations.

Results. The basic approaches to the structure of the payment system using the principles of system construction have been considered. Its blocks have been distinguished. They are the economic, institutional, and infrastructure and organizational ones. The author has defined the payment system in a general sense. He has also identified the main subsystems of the national payment system, taking into account the evolutionary trends in the development of forms of money and payment technology in the economy. The necessity to distinguish the cash payment system as a subsystem of the national payment system has been justified. The relatively high share of cash payments in the economy and the widespread cases of shadow cash payments in developing countries have been considered in the process of justification.

Adamyk, B., Tkachuk, V. (2019). Payment systems: fundamental principles and prospects of transformation. *Economic analysis*, 29 (3), 63-73.

DOI: <https://doi.org/10.35774/econa2019.03.063>

Keywords: money; currency; payment; payment system; payment instrument; payment organization.

Вступ

Зростання динамізму розвитку світу вимагає зменшення часу на оплату вартості товарів і послуг, а також збільшення швидкості трансакцій як у локальному, так і глобальному масштабі, що актуалізує питання розвитку платіжних систем.

Водночас зростаюча діджиталізація грошових розрахунків призводить до звуження, а також – певною мірою - до підміни сутності поняття «платіжна система», адже досить часто в науковій літературі та в практиці банківської діяльності поняття «платіжна система» ототожнюється з поняттям «система електронних або безготівкових розрахунків». У зв'язку із цим міжнародні та національні регулятори фінансових ринків розробляють регулятивні правила переважно для регулювання безготівкових розрахунків, нехтуючи контролем за готівковими платежами, які в більшості країн, що розвиваються, становлять 20-30 % від загального обсягу платежів.

З іншого боку, починаючи з 2012 року, коли у світі розпочався розвиток криптовалют та технології блокчейн, уявлення про платіжну систему зазнало докорінних змін, адже сучасні її інтерпретації, які зводяться до пояснення системи безготівкових розрахунків через банківські рахунки чи рахунки різних клірингових компаній, де обов'язковою інфраструктурною одиницею є банківська установа, не враховують те, що безготівкові розрахунки в економіці можуть здійснюватися й без безпосередньої участі комерційних банків або спеціалізованих компаній.

Дослідженню основних аспектів побудови та функціонування платіжних систем присвятили свої праці такі вітчизняні та зарубіжні вчені, як: Бенсон К., Гальчинський А., Джонс Р., Загородній А., Іванчук А., Коккола Т., Лофтеснес С., Міщенко В., Мороз А., Мочерний С., Савлук М., Стельмах В. та ін. Однак на сьогодні так і не створено єдиного підходу до розуміння сутності платіжної системи, її структури та принципів побудови. Більшість праць присвячено розгляду безготівкових платіжних систем, заснованих на електронних грошах, що не дозволяє сформулювати єдину політику регулювання ризиків платіжних систем з огляду на присутність високої частки готівки в платежах, а також появи криптовалют і розвитку технологій Blockchain.

Мета статті

Таким чином, враховуючи особливості еволюції грошей, грошового обігу та грошових розрахунків, а також тенденції віртуалізації платежів, метою статті є обґрунтування уніфікованого підходу до розуміння сутності поняття «платіжна система» задля окреслення фундаментальних засад її побудови та регулювання в умовах трансформаційних процесів у грошових розрахунках.

Виклад основного матеріалу дослідження

Активізація розвитку фінансових технологій, криптовалют, зростання обсягів міжнародних розрахунків стали поштовхом збільшення цікавості науковців до дослідження тематики розвитку платіжних систем. Водночас зростання віртуалізації та електронізації платежів в економіці зумовили звуження сутності поняття «платіжна система» як однієї із найважливіших дефініцій фінансового ринку взагалі та банківської системи зокрема, адже переважна більшість вітчизняних та зарубіжних науковців розуміють платіжну систему як систему міжбанківських безготівкових розрахунків або систему клірингових розрахунків із залученням небанківських фінансово-кредитних посередників.

Так, наприклад, колектив авторів Енциклопедії банківської справи України під платіжною системою розуміє поєднання платіжних інструментів, банківських процедур, зокрема міжбанківських

систем переказу коштів, з інституційними й організаційними правилами та процедурами використання цих інструментів та механізмів, що забезпечує грошовий обіг, здійснення розрахунків і врегулювання боргових зобов'язань між суб'єктами економічної діяльності в ринковій економіці [1, с. 417]. Основний акцент у цьому визначенні зроблено саме на банківських процедурах та міжбанківських системах переказу коштів, що звужує поняття «платіжна система» до поняття «система безготівкових розрахунків».

Колектив авторів однієї із найвідоміших економічних книг України – Економічної енциклопедії за редакцією С. В. Мочерного, поняттю «платіжна система» надають три значення: 1) об'єднання адміністрації, розрахункового банку, еквайра, процесингового центру на основі єдиних нормативних, договірних, фінансових і технічних документів, що регламентують взаємовідносини учасників системи, а також правила і порядок надання автоматизованих послуг з використанням платіжних карток; 2) платіжна організація, члени платіжної системи, учасники платіжної системи та відносин, що виникають між ними при здійсненні розрахунків за операції, що виконуються із використанням платіжних карток цієї системи; 3) сукупність нормативних, договірних, фінансових та інформаційно-технічних засобів і рішень учасників (банків, установ, компаній), які регламентують свої взаємовідносини щодо порядку використання банківської платіжної картки. Платіжна система має об'єднувати не менше як два банки-емітенти. Банківські платіжні картки, які належать до однієї платіжної системи, мають ознаки, які дають змогу ідентифікувати їх належність до платіжної системи [2, с. 755]. Наведене визначення дає підстави зробити висновок про те, що автори намагаються пояснити платіжну систему з позицій інституціонального, інфраструктурного та фінансово-розрахункових підходів. Так інституціональний підхід дає змогу висвітлити норми (формальні і неформальні) та правила реалізації розрахунків і платежів в економіці. Інфраструктурний підхід – пояснює місце учасників розрахунків у самій платіжній системі, а також визначає їх базовий перелік. Фінансово-розрахунковий підхід визначає основні елементи платіжної системи, а саме: банківську платіжну картку та процедуру міжбанківського переказу коштів. На наш погляд, попри широту підходу до розуміння сутності поняття «платіжна система», запропонованого авторами Економічної енциклопедії, акцент на банківській платіжній картці звужує саму сутність поняття, адже він відкидає можливість розрахунків поза банками та без використання банківських платіжних карт.

Щодо зарубіжної нормативно-правової та наукової літератури, то одним із найвідоміших тлумачень платіжної систем є визначення Комітету з платіжних систем та систем розрахунків Банку

www.econa.org.ua

міжнародних розрахунків, який розуміє платіжну систему як «набір платіжних інструментів, банківських процедур і, як правило, міжбанківських систем переказу коштів, поєднання яких забезпечує грошовий обіг» [3]. Як бачимо, і в цьому випадку робиться наголос на міжбанківських системах переказу коштів.

У цьому ж контексті сутність платіжної системи пояснюється в Європейському центральному банку (ЄЦБ) та в працях європейських вчених-економістів. Так представник ЄЦБ Т. Коккола вважає, що платіжна система означає повний набір інструментів, посередників, правил, процедур, процесів та систем міжбанківського переказу коштів, які сприяють обігу грошей у країні [4, с. 25].

На цій основі розгорнуте пояснення структури платіжної системи дає польський вчений А. Іванчук, який до елементів платіжної системи відносить: платіжні інструменти для переказу грошей в економіку; положення та правові стандарти, що визначають принципи функціонування інструментів; механізм платежів та функціонування ринку платіжних послуг; установи, що здійснюють управління рахунками та опосередковують платежі (центральні і комерційні банки); суб'єкти, що регулюють платіжні доручення [5, с. 38].

Проаналізувавши перелічені визначення поняття «платіжна система», можемо зробити висновок, що їх автори виходять із традиційного марксистського розуміння сутності функцій грошей, зокрема такої функції, як засіб платежу, яка означає використання грошей для погашення боргових зобов'язань та не передбачає одночасного отримання еквівалента вартості [6, с. 34], тобто товар може продаватися без сплати готівкових грошей – у кредит, а сплата відбувається через деякий час, наприклад, через рік [7, с. 31]. Таким чином, виходячи із розуміння функції грошей як засобу платежу, бачимо, що в понятті «платіжна система» фактично усуваються готівкові розрахунки або загалом обіг готівки, адже переважна більшість боргових зобов'язань сьогодні створюється і погашається безготівковим способом.

Однак американські вчені К. Бенсон, С. Лофтеснес та Р. Джонс, досліджуючи платіжні системи Сполучених Штатів Америки, поряд з чековими, картковими, міжбанківськими, кліринговими (Automated Clearing House), справедливо виокремлюють готівкову платіжну систему [8, с. 7], адже, з одного боку, готівка, виконуючи функції грошей, одночасно виступає платіжним засобом, а з іншого – в платіжній системі головне місце займає платіж, а не інструмент здійснення платежу. Інший відомий американський вчений Ф. Мишкін ще ширше розглядає платіжну систему, зазначаючи, що «... ми зможемо краще зрозуміти функції грошей і форми, які вони в свій час приймали, якщо прослідкуємо, як розвивалася платіжна система, що визначає порядок проведення угод купівлі-продажу в економіці» [9, с. 66]. Тобто,

на думку Ф. Мишкіна, платіжна система – це система, яка визначає порядок проведення угод купівлі-продажу в економіці, не залежно від конкретної форми грошей, якої вони набувають на певний час.

Однак, виходячи з аналізу наукових та нормативно-правових підходів до розуміння сутності «платіжна система», можемо зробити висновок про те, що переважною більшістю авторів не враховуються в сукупності чотири ключових, на наш погляд, поняття, а саме: 1) розуміння терміну «платіж»; 2) врахування готівки і готівкових платежів як невід'ємної складової національної платіжної системи або готівкової платіжної системи як такої; 3) нехтування принципами побудови системи, де, окрім сукупності елементів і їх взаємозв'язків, присутня ієрархічність побудови системи; 4) нехтування еволюційними особливостями розвитку форм грошей, грошового обороту та платіжних систем загалом.

Розглянемо сутнісні елементи платіжної системи детальніше.

Що ж стосується сутності поняття «платіж», то на наш погляд, доречно шукати відповіді в тлумачних та спеціалізованих словниках, оскільки слово за своїм походженням є значно давнішим, ніж термін «платіжна система». Так Великий тлумачний словник української мови визначає «платіж» як виплату грошей, як розрахунок за що-небудь придбане, використане і таке інше [10, с. 920]. У словнику сучасних економічних термінів «платіж» визначають, в буквальному сенсі цього слова, як сплату грошової суми, внесення грошей однією особою іншій особі [11, с. 269]. Економічний словник за ред. Завадського містить таке визначення терміну «платіж» – від англ. payment – надходження ліквідних коштів (наявних грошей та безготівкових вкладів) [12, с. 233]. Зважаючи не те, що словники та енциклопедії є уособленням думок багатьох поколінь, висвітлені в них визначення тих чи інших термінів найповніше передають розуміння їх сутності, тому з проаналізованих визначень можна виокремити таку важливу деталь терміну «платіж» як обов'язкову присутність грошей. Тобто платіж як фінансово-господарська операція здійснюється за допомогою грошей у всіх їх формах, в тому числі й у готівці.

З цього висновку впливає другий ключовий аспект платіжної системи – готівка і готівкові платежі є невід'ємною складовою платіжної системи, хоча внаслідок еволюції грошей, їхніх форм та платіжних систем готівка поступово витісняється з грошового обігу. Однак варто наголосити на тому, що у країнах, які розвиваються, частка готівки в грошовому обороті, грошових розрахунках в економіці, а також у грошовій масі становить 20-30 %, тому, на наш погляд, помилковим є твердження, що платіжні системи тотожні із системами безготівкових розрахунків.

Щодо третьої ключової сутнісної характеристики поняття «платіжна система», то аналіз фахової наукової та методичної літератури [13-15] свідчить про неповне врахування основних принципів побудови систем під час обґрунтування сутності терміну платіжна система. Одним із таких основних принципів є принцип ієрархічності, який говорить нам про те, що кожна система є підсистемою іншої системи і утворюється меншими підсистемами. Аналізуючи визначення поняття «платіжна система» вітчизняних та зарубіжних вчених, ми зауважили дотримання таких принципів побудови системи, як принцип взаємозв'язків її елементів, принцип властивостей системи як єдиного цілого, однак недотримання принципу ієрархічності, де платіжну систему прирівнюють до системи безготівкових чи електронних розрахунків, які по суті є підсистемами. Окрім цього майже не звертається увага на принцип побудови систем, суть якого полягає в тому, що функціонування системи залежить від функціонування або зміни того чи іншого елемента системи, що унеможливує еволюційний характер поняття «платіжна система», адже через запровадження інновацій, які призводять до зміни форм грошей, платіжних інструментів та способів здійснення платежів це поняття не може бути сталим, воно є динамічним. Зокрема, тут варто наголосити на бурхливому розвитку криптовалют і технології блокчейн, які трансформують сучасне уявлення структури та сутності платіжної системи.

Збільшення вартості криптовалюти біткоїн у 2015-2017 роках привернуло увагу науковців до дослідження сутності криптовалют у контексті розгляду перспективи заміни традиційних грошей у недалекому майбутньому. Відтак у деяких наукових джерелах [16-18] розвиток криптовалют визначається як революція грошових відносин і новий етап розвитку форм грошей, а саме: розвиток цифрових грошей. Водночас нового обрису набуває сутність платіжної системи, адже, зважаючи на таку особливість криптовалюти та блокчейну як децентралізація, сучасні централізовані платіжні системи, де центральними органами можуть виступати центральні банки, клірингові палати, банківські установи чи спеціалізовані компанії, в перспективі можуть піддатися децентралізації. Окрім цього, певної зміни зазнає й сутність терміну «платіж», адже в оплату товарів можуть прийматися (а в деяких операціях приймаються) квазігроші – криптовалюти. При цьому варто зауважити, що визнання криптовалюти як грошової одиниці поверне нас до первісної сутності терміну «платіж».

На сьогодні криптовалюти не можуть вважатися грошима, оскільки вони не мають правового статусу, незабезпечені тими активами чи цінностями, які зможуть гарантувати підтримання стабільності обмінного курсу та вартості криптовалюти. Вартість криптовалюти сьогодні є надто залежною від кон'юнктури політичних рішень, новинного

середовища та спекулятивного попиту, а заважаючи на те, що більшість трансакцій з криптовалютою знаходиться в площині «криптовалютна біржа – власник чи інвестор в криптовалюту», то вона є радше спекулятивним активом, аніж повноцінною валютою. Це підтверджується й тим, що криптовалюта може виконувати лише деякі функції грошей, а не всі одночасно, зокрема через волатильності обмінного курсу не може повноцінно виконувати функцію нагромадження та функцію міри вартості. Перспективи впровадження національної криптовалюти з метою пришвидшення розрахунків, де емітентом буде центральний банк, може сприяти новому витку розвитку криптовалют. Щодо теорій про децентралізацію криптовалюти, то в межах правового статусу криптовалюта в централізованому світі, який існує тисячі років, не може бути децентралізованою.

Що ж стосується технології блокчейн як розподіленої і децентралізованої бази даних, що сформована учасниками економічної системи, в якій неможливо фальсифікувати дані через хронологічний запис і публічне підтвердження усіма учасниками мережі трансакції, а також повний контроль учасника системи свого цифрового активу, то вона може існувати як цифрова і децентралізована платіжна система. Основною відмінністю платіжної системи блокчейн від всіх інших, є те що трансакції підтверджуються всіма або багатьма учасниками системи, а не центральним банком, банківською установою, кліринговою палатою чи іншою спеціалізованою установою, як це відбувається в інших типах платіжних систем.

Таким чином, підсумовуючи вищесказане, можемо конкретизувати сутнісні блоки та елементи платіжної системи (рис. 1), а також теоретично обґрунтувати уніфіковане визначення поняття «платіжна система».

Аналіз теоретичних напрацювань та практичних аспектів функціонування платіжних систем дає змогу нам виокремити три ключових блоки структури платіжної системи, а саме: інституціональний блок; економічний блок; інфраструктурно-організаційний блок. Відповідно до принципів побудови систем виділені нами блоки перебувають у тісному взаємозв'язку, доповнюючи один одного. Водночас основним із них є економічний блок, який відображає призначення платіжної системи, а саме: організацію грошового обороту, реалізацію платежів за фінансово-господарськими операціями; розвиток грошово-кредитної сфери та економіки загалом. Основною і необхідною метою формування платіжних систем є забезпечення швидкості розрахунків за фінансово-господарськими операціями, а також надійності і впорядкованості самих платежів. Для виконання цих завдань важливим є формування інституціонального блоку, тобто того блоку, який передбачає зведення формальних і неформальних правил організації

платежів і платіжної системи. Відповідно до інституціональної теорії Д.Норта [19], формальні інститути – це закони, правила, інструкції, а неформальні інститути – це норми поведінки, звичаї та традиції економічних агентів. Неформальні інститути в контексті платіжних систем є притаманними готівковим платежам та готівковим операціям, наприклад, на тіншовому валютному ринку, де операції здійснюються на засадах суспільного неформального договору між клієнтом і мінйлом. До формальних інститутів варто також

віднести й програмне забезпечення, яке створює рамки розрахунків шляхом застосування комп'ютерів та мережі Інтернет. Означені інститути формуються, виходячи з мети економічного блоку, яка полягає в організації платежів, збільшення їх швидкості, надійності та безпечності. Залежно від типу платіжних систем формальні інститути створюються комерційними банками, спеціалізованими організаціями, центральними банками та міжнародними організаціями.

Рис. 1. Структурно-логічна схема побудови платіжної системи*

*Власна розробка авторів.

Для забезпечення функціонування платіжної системи вагому роль відіграє інфраструктурно-організаційний блок, який містить організації, що забезпечують реалізацію платежів, випуск платіжних карт та їх обслуговування, а також контроль за діяльністю самої платіжної системи.

Платіжні інструменти та платіжні засоби також є одними із елементів платіжної системи. В українській фаховій літературі визначення поняття платіжний інструмент ґрунтується на визначенні, наданому Національним банком України, який під платіжним інструментом розуміє засіб певної

форми на паперовому, електронному чи іншому виді носія інформації, використання якого ініціює переказ грошей з відповідного рахунка платника [20].

Історично першою формою платіжних інструментів була паперова форма. Традиційними видами паперових платіжних інструментів є розрахункові платіжні документи, зокрема чеки, векселі, платіжні доручення, платіжні вимоги-доручення, інкасові доручення, банківські ордери тощо. Однак з розвитком банківських інновацій та електронних грошей в переважній більшості

www.econa.org.ua

розрахунків застосовуються електронні платіжні інструменти, зокрема такі, як банківська платіжна картка, а також аналоги паперових платіжних інструментів у електронному вигляді.

Загальною для всіх платіжних інструментів характеристикою, яка виражає їхню сутність, є можливість ініціювати розрахункові правовідносини, але при цьому сам по собі факт наявності або виписки платіжного інструменту не означає виконання грошового зобов'язання. Так, наприклад, виписка платіжного доручення не означає виконання грошового зобов'язання платника перед одержувачем. Для цього необхідно надати платіжне доручення до оплати з тим, щоб банк почав здійснювати переказ у формі розрахунків платіжними дорученнями. Потім необхідно визначити момент фактичного закінчення переказу грошових коштів у формі платіжних доручень, з настанням якого зобов'язання платника перед одержувачем буде вважатися виконаним. Таким чином, надання платіжного інструменту встановленої форми і реквізитів «розпочинає» процес здійснення платежу. Зазначена характеристика є принциповою і дозволяє провести чітко розмежування між поняттям «платіжний інструмент» і поняттям «засіб платежу».

Засіб платежу – це предмет матеріального світу, який має здатність погашати зобов'язання між контрагентами під час здійснення ними фінансово-господарських операцій [20]. Історично засобами платежу виступали предмети, які найчастіше приймалися в оплату товарів, мали певну вагу і форму. Згодом з розвитком форм грошей платіжними засобами стали банкноти і паперові гроші, а потім електронні гроші. Оскільки електронні гроші дематеріалізували засоби платежу, то в загальному розумінні платіжний засіб потрібно трактувати як матеріальну або нематеріальну форму вираження грошей як загального еквівалента вартості всіх товарів і послуг, наділеного правовим статусом. Таким чином, платіжний засіб – це і є гроші у готівковій і безготівковій формі вираження. Що ж стосується платіжного інструменту, то на сутнісному рівні – це знаряддя контрагента для передачі платежу іншому контрагенту шляхом документарного або бездокументарного повідомлення банку чи іншої спеціалізованої розрахункової установи щодо списання коштів з рахунку та переказу їх на рахунок контрагента-отримувача коштів.

Таким чином, розглянувши ключові сутнісні аспекти платіжної системи, сформулюємо її визначення в загальному розумінні. Так, під платіжною системою ми пропонуємо розуміти сукупність взаємопов'язаних законів, норм, правил здійснення платежів в економіці, у т. ч. через посередницькі організації, шляхом використання всіх форм грошей, платіжних інструментів і засобів,

а також підсистем готівкових та безготівкових розрахунків з метою організації грошового обігу в суспільстві. Варто зауважити, що подане нами визначення спрямовано на уніфіковане пояснення сутності платіжної системи загалом, виходячи із загальних принципів побудови системи і здійснення платежів в економіці. Однак на практиці це визначення відображає сутність національної платіжної системи, яка за принципом ієрархічності побудови систем складається з певних підсистем готівкових і безготівкових розрахунків.

Водночас, розглядаючи сутність підсистем безготівкових розрахунків з огляду на лінгвістичний контекст, варто зауважити, що в міжнародній практиці поняття «платіжна система» і «система безготівкових розрахунків» є тотожними за своєю суттю і трактуються як payment system. Тому у своїх дослідженнях підсистеми безготівкових і готівкових розрахунків ми називатимемо платіжними системами з конкретизованою приставкою, яка нестиме окреме смислове навантаження, а саме: готівкова платіжна система, міжбанківська система безготівкових розрахунків (або міжбанківська платіжна система), карткова платіжна система, платіжна система на основі електронних грошей, платіжна система на основі цифрових технологій (Blockchain).

Найпростішою з точки зору складових елементів та найскладнішою з точки зору контролю за здійсненням платежів і грошовим обігом є готівкова платіжна система, яка містить три елементи: 1) платіжна система із двох учасників-контрагентів фізичних осіб чи фізичних-осіб підприємців, які здійснюють всі платежі в готівковій формі без відкриття рахунків у банках; 2) платіжна система із трьох і більше учасників, серед яких присутня банківська установа або пошта як фінансовий посередник, що приймає готівкові платежі одного контрагента і видає готівку іншому контрагенту у формі переказу без відкриття персонального рахунку для клієнта; 3) неофіційна (тіньова) готівкова платіжна система, яка найчастіше функціонує в країнах з високою часткою доларизації економіки загалом і платежів зокрема, а також у країнах, де розвинуті чорні та стихійні ринки.

У перших двох випадках готівкова платіжна система – це сукупність правил здійснення готівкового грошового обігу в країні та платіжних засобів, поєднання яких забезпечує здійснення готівкових платежів між економічними агентами, як учасниками системи.

Що ж стосується третього варіанту готівкової платіжної системи, то її сутність ґрунтується на неформальних правилах здійснення готівкових платежів (в тому числі із використанням іноземної валюти) на основі суспільного договору між учасниками системи та в межах тіньового ринку.

Таким чином у перших двох випадках готівкова платіжна система містить формальні закони і правила готівкових розрахунків, а також платіжних засобів, які мають правовий статус, однак у тіншовому середовищі основою системи готівкових розрахунків є неформальні закони, звичаї та традиції, що формуються на принципах бездокументарного суспільного договору.

Здебільшого у фаховій економічній літературі та в університетських підручниках готівкова платіжна система не виноситься в окрему категорію взагалі, однак на практиці готівкові платежі, розрахунки в офіційній та неофіційній економіці займають велику частку у сукупних платежах, що вкрай негативно позначається практично на всіх аспектах економічного життя країни, зокрема на фінансовій, валютній та ціновій стабільності, надходженнях до бюджету, масштабах виведення грошей та на грошовому обігу загалом. Найважливіше в цьому контексті є те, що, з одного боку, світова банківська справа намагається розвинути безготівкові платіжні системи з метою упорядкування грошового обігу та контролю за грошовими потоками, а з іншого – намагається ефективно управляти ризиками безготівкових платіжних систем, однак на практиці, національні та світові регулятори платіжних систем не в змозі точно визначити кількість готівки в обігу, величину готівкових трансакцій та масштаби відмивання і виведення грошей з економік країн світу у готівковій формі. Тому з точки зору управління ризиками платіжних системи, а також враховуючи особливості грошового обігу країн, що розвиваються, виокремлення готівкової платіжної системи як підсистеми національної платіжної системи є доречним і актуальним.

Система міжбанківських безготівкових розрахунків або міжбанківська платіжна система є однією із найбільших та найважливіших підсистем національної платіжної системи, історія розвитку якої сягає декількох століть. Ця підсистема має вже складнішу структуру, ніж готівкова платіжна система, адже містить центральну (головну) платіжну організацію, декілька комерційних банків-кореспондентів, платіжні інструменти та функціонує на основі широкого набору законів, норм і правил, а також на основі відповідного програмного забезпечення. Центральна (головна) платіжна організація відіграє роль платіжного центру, який виконує функції посередника, між банками надаючи потужності комп'ютерного сервера та програмне забезпечення. Ініціатором платежу виступає клієнт банку, який використовує для цього відповідні платіжні інструменти, як правило - платіжне доручення.

З появою банківських платіжних карток у 1920-1950-х роках почали розвиватися карткові платіжні системи. У переважній більшості наукових та науково-методичних праць під картковою платіжною системою розуміють ту систему, у

механізмі платежів якої присутня платіжна картка. Іншими словами, карткова платіжна система – це сукупність економічних суб'єктів і відносин між ними, які виникають під час здійснення операцій з використання платіжних карток і проведення грошових розрахунків за цими операціями. Основою карткових платіжних систем є платіжна організація – юридична особа, яка володіє правами на товарні знаки і знак обслуговування (що ідентифікують приналежність платіжних карток до певної системи) і встановлює самостійно або разом із іншими учасниками правила використання платіжних карток, що емітуються в межах цієї системи. Такими організаціями є, наприклад, компанії Visa International і Europay International [21].

Наступною підсистемою національної платіжної системи є платіжна система на основі електронних грошей. Не вдаючись до етимологічного та лінгвістичного походження терміну електронних грошей, погодимося із визначенням електронних грошей, поданих у Директиві 2009/110/ЄС [23] та в Положенні Національного банку України «Про електронні гроші в Україні» [24]. Так відповідно до Директиви ЄС електронні гроші – це грошова вартість, яку представлено у вимозі до емітента, що зберігається на електронному пристрої, в тому числі магнітному, випускається для отримання коштів з метою здійснення платіжних операцій та приймається фізичною або юридичною особою, відмінною від установи-емітента електронних грошей. У Положенні НБУ «Про електронні гроші в Україні» сутність електронних грошей визначають як одиниці вартості, які зберігаються на електронному пристрої, приймаються як засіб платежу іншими особами, ніж особа, яка їх випускає, і є грошовим зобов'язанням цієї особи, що виконується в готівковій або безготівковій формі. Визначення сутності електронних грошей у директивах та постановах центральних банків, а також акцентування уваги на фактах приймання в оплату цих грошей фізичними і юридичними особами, а також виконання зобов'язань у готівковій та безготівковій формі наділяє електронні гроші правовим статусом, а отже, робить їх повноцінною валютою. Однак варто зауважити, що законодавства України та інших країн світу дуалізують сутнісну природу електронних грошей, адже, з одного боку, такі гроші розміщуються на електронних носіях, емітуються організаціями, відмінними від центральних банків, однак виконання зобов'язань повинно підкріплюватися національною валютою, оскільки кінцевим фактом виконання таких зобов'язань є зарахування еквіваленту електронних грошей

Оскільки переважна частка платежів електронними грошима здійснюється в мережі Інтернет у режимі онлайн, спеціалізовані фінансові

www.econa.org.ua

установи, комерційні банки та підприємства створюють свої платіжні системи на основі електронних грошей, які містять набір певних правил щодо проведення платежів електронними грошима та правил захисту від шахрайства, відповідні бар'єри входу в систему, тобто вимоги щодо авторизації та підтвердження платежу, програмне забезпечення та організації, які здійснюють самі розрахунки в режимі онлайн. Як правило, діяльність таких платіжних систем узгоджуються із центральними банками або іншими органами, які регулюють платежі і розрахунки в національному або міжнародному масштабах.

На сьогодні перспективною підсистемою національної платіжної системи може стати платіжна система, заснована на технології Blockchain, яка у науковій літературі отримала назву «цифрова платіжна система».

Blockchain – це децентралізована система зберігання даних або цифровий реєстр трансакцій, угод, контрактів. Складається з набору записів. Головна відмінність і незаперечна перевага – те, що цей реєстр не зберігається в одному місці. Він розподілений серед кількох сотень і навіть тисяч комп'ютерів у всьому світі. Будь-який користувач цієї мережі може мати вільний доступ до актуальної версії реєстру, що робить його прозорим абсолютно для всіх учасників [25; 27].

Blockchain працює наступним чином: усі трансакції за допомогою складних математичних алгоритмів об'єднуються в «блоки», які потім зв'язуються криптографічно і хронологічно в «ланцюг» та мають певний хеш (цифровий пароль) попереднього блоку. Трансакція при цьому здійснюється лише тоді, коли вважається підтвердженою [26; 27]. Варто зауважити, що підтвердження трансакції відбувається декількома учасниками системи, при цьому трансакція підтверджується тільки тоді коли використовуються «реальні блоки», тобто ті блоки, хеш-сума яких виражена в двійковому коді, тобто має певну кількість нулів.

Платіжна система заснована на технології Blockchain не обов'язково повинна використовувати криптовалюту, за цією технологією можуть здійснюватися платежі в національній валюті, яка також може бути створена у формі криптовалюти. Перевагами цієї системи над всіма іншими платіжними системами є децентралізація, захищеність, швидкість та мінімальна вартість здійснення платежів.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Таким чином, підсумовуючи вищесказане, можна зробити висновок про те, що у сфері здійснення платежів в економіці для забезпечення їх захищеності та зниження рівня ризиковості необхідно сформулювати чітке теоретичне та практичне підґрунтя розвитку платіжних систем. З цією метою нами обґрунтовано уніфікований підхід до визначення сутності «платіжна система» в загальному розумінні, виходячи із принципів побудови систем. Цей підхід дозволив побудувати чітку структуру національної платіжної системи, яка, окрім правил, законів, платіжних інструментів та платіжних організацій містить й окремі, однак взаємопов'язані підсистеми, а саме: готівкову платіжну систему, міжбанківську платіжну систему, платіжну систему на основі електронних грошей та платіжну систему на основі цифрових технологій (Blockchain). Дискусійним у цьому контексті є виділення готівкової платіжної системи в окрему підсистему національної платіжної системи, що на наш погляд потребує подальших наукових досліджень у цій сфері, адже така велика частка готівкових платежів в економіці, яка становить 20-30 %, а то і більше від усього обсягу платежів у країнах, що розвиваються, не може залишатися поза увагою, як і не може мати безсистемного характеру. Окрім цього, важливе місце в сучасних дослідженнях розвитку платіжних систем повинні зайняти революційні цифрові технології Blockchain, які є одним із основних перспективних напрямків трансформації платіжної системи і її підсистем.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Арбузов С. Г., Колобов Ю. В., Міщенко В. І., Науменкова С. В. Банківська енциклопедія : енциклопедія Київ: ЦНД НБУ. Знання, 2011. 504 с.
2. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т. 2 / За заг. ред. С. В. Мочерного. Київ: Видавничий центр "Академія", 2001. 848 с.
3. A glossary of terms used in payments and settlement systems. Bank for International Settlements, CPSS. Basel : BIS, 2003. 53 p.
4. Kakkola T. Payments, securities and derivatives, and the role of the Eurosystem. European Central Bank, 2010, 369 p.
5. Iwańczuk A. Systemy płatnicze i rynek płatności w Unii Europejskiej, Wydawnictwo CeDeWu, Warszawa. 2011.
6. Гроші та кредит : підручник. За ред. д.е.н., проф. О. В. Дзюблюка. Тернопіль : THEU, 2018. 892 с.
7. Трахтенберг И. А. Денежное обращение и кредит при капитализме. Москва: Изд-во АН СССР, Ин-т мировой экономики и международных отношений, 1962. 780 с.
8. Benson C, Loftesness S., Jones R. Payments Systems in the U.S. Glenbrook Press, URL: <https://glenbrook.com/wp-content/uploads/2017/09/Payment-s-Systems-Overview-Third-Edition.pdf>.

www.econa.org.ua

9. Мишкін, Фредерік С. Економіка грошей, банківської справи і фінансових ринків. Київ: Основи, 1998. 963 с.
10. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
11. Райзберг Б. А., Лозовский Л. Ш., Стародубцева У. Б. Современный экономический словарь Москва: ИНФРА. М., 2000. 478 с.
12. Осовська Г. В., Юшкевич О. О., Завадський Й. С. Економічний словник. Київ: Кондор, 2009. 358 с.
13. Черномор В. Теоретичні засади, стан і практика розвитку платіжних систем в Україні. *Схід*. 2017. № 1. С. 32-37.
14. Ющишина Л. О., Сало С. М.. Електронні платіжні системи у міжнародній практиці та їх застосування в Україні. Економічні науки. Сер. : Облік і фінанси. 2012. Вип. 9(3). С. 508-513.
15. Цимбалюк І. В. Небанківські електронні платіжні системи у структурі інформаційних правовідносин. *Інформація і право*. 2011. № 3. С. 70-76.
16. Вахрушев Д. С., Железов О. В. Криптовалюта как феномен современной информационной экономики: проблемы теоретического осмысления. *Наукоедение*. 2014. № 5(24). URL: <https://naukovedenie.ru/PDF/127EVN514.pdf>.
17. Николайчук О. А. Электронная валюта в свете современных правовых и экономических вызовов. *JER*. 2017. №1. С.142-154/
18. Пантелеева Н. Нові форми грошей в умовах формування інформаційного суспільства. *Вісник Національного банку України*. 2015. № 5. С. 25-31.
19. Норт Дуглас. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики. Москва 1997. 320 с.
20. Офіційний сайт Національного банку України. URL: <http://www.bank.gov.ua>.
21. Дьяков А. П. Электронные платежные инструменты в развитии розничного банковского бизнеса : дис. ... канд. экон. наук. Москва. 2006. С. 22.
22. Карточная платежная система. Интернет-энциклопедия Discoveder. URL:<http://discoveder.com.ua/glossary/kartochnaya-platezhnaya-sistema>.
23. Директива Европейського Парламенту та Ради Європи №2009/110/ЄС від 16.09.2009р. URL: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
24. Положення Національного банку України «Про електронні гроші в Україні». URL: <http://zakon.rada.gov.ua/go/z1336-10>.
25. What is Blockchain Technology? A Step-by-Step Guide For Beginners. URL: <https://blockgeeks.com/guides/what-is-blockchain-technology>.
26. What is Blockchain Technology? URL: <http://www.coindesk.com/information/what-is-blockchain-technology/>.
27. Літошенко А. В. Технологія blockchain: переваги та неочевидні можливості використання у різних галузях. *Економіка та держава*. 2017. № 8. С. 77-79.

REFERENCES

1. Arbuzov, S. H., Kolobov, Yu. V., Mishchenko, V. I., Naumenkova S. V. (2011). *Bankivs'ka entsyklopediya* [Bank Encyclopedia] . Kyiv: TsND NBU. Znannya. [in Ukrainian]
2. Mochernyy, S. V. (2001). *Ekonomichna entsyklopediya* [Encyclopedia]. Kyiv: Akademiya. [in Ukrainian]
3. *A glossary of terms used in payments and settlement systems*. (2003). Bank for International Settlements, CPSS. Basel : BIS.
4. Kokkola, T. (2010). *Payments, securities and derivatives, and the role of the Eurosystem*. European Central Bank .
5. Iwańczuk, A. (2011). *Systemy płatnicze i rynek płatności w Unii Europejskiej*, Wydawnictwo CeDeWu, Warszawa.
6. Dzyublyuk, O. V. (2018). *Hroshi ta kredyt* [Money and credit]. Ternopil : TNEU. [in Ukrainian]
7. Trakhtenberh, Y. A. (1962). *Denezhnoe obrashchenye y kredyt pry kapytalizme* [Monetary circulation and credit under capitalism]. Moscow: Yzd-vo AN SSSR, Yn-t myrovoy ekonomiki i mezhdunarodnykh otnosheniy. [in Russian]
8. Benson, S, Loftesness, S., Jones, R. (2017). *Payments Systems in the U.S*. Glenbrook Press, URL: <https://glenbrook.com/wp-content/uploads/2017/09/Payment-s-Systems-Overview-Third-Edition.pdf>.
9. Myshkin, Frederik, S. (1998). *Ekonomika hroshey, bankivs'koyi spravy i finansovykh rynkiv* [Economics of Money, Banking and Financial Markets]. Kyiv: Osnovy. [in Ukrainian]
10. Busel, V. T. (2005). *Velykyy tлумачnyy slovnyk suchasnoyi ukrayins'koyi movy* [The Great Interpretive Dictionary of Modern Ukrainian]. Kyiv; Irpin': Perun. [in Ukrainian]
11. Rayzberh, B. A., Lozovskyy, L. Sh., Starodubtseva, U. B. (2000). *Sovremenny ekonomicheskyy slovar'* [Modern Economic Dictionary]. Moscow: INFRA. [in Russian]
12. Osovs'ka H. V., Yushkevych O. O., Zavads'kyy Y. S. (2009). *Ekonomichnyy slovnyk* [Economic Dictionary]. Kyiv: Kondor. [in Ukrainian]
13. Chernomor V. (2017). *Teoretychni zasady, stan i praktyka rozvytku platizhnykh system v Ukraini* [Theoretical bases, status and practice of development of payment systems in Ukraine]. *Skhid – East*, 1, 32-37. [in Ukrainian]
14. Yushchynyna L. O., Salo S. M. (2012). *Elektronni platizhni systemy u mizhnarodniy praktytsi ta yikh zastosuvannya v Ukraini* [Electronic payment systems in international practice and their application in Ukraine]. *Ekonomichni nauky. Ser. : Oblik i finansy*, 9(3), 508-513. [in Ukrainian]
15. Tsybalyuk, I. V. (2011). *Nebankivs'ki elektronni platizhni systemy u strukturі informatsiynykh pravovidnosyn* [Non-bank electronic payment systems in the structure of information legal relations]. *Informatsiya i pravo – Information and law*, 3, 70-76. [in Ukrainian]

www.econa.org.ua

16. Vakhrushev, D. S.. & Zhelezov, O. V. (2014). Kryptovalyuta kak fenomen sovremennoy informatsionnoy ekonomiki: [Cryptocurrency as a Phenomenon of Modern Information Economy]. *Problemy teoreticheskogo osmysleniya Naukovedenie – Problems of Theoretical Understanding. Science*, 5(24). URL: https://naukovedenie.ru/PDF/127E_VN514.pdf.
17. Nykolaychuk O. A. (2017). Elektronnaya valyuta v svete sovremennykh pravovykh i ekonomicheskikh vyzovov [Electronic currency in light of modern legal and economic challenges]. *JER*, 1, 142-154.
18. Pantyelyeyeva N. (2015). Novi formy hroshey v umovakh formuvannya informatsionnoho suspil'stva. [New forms of money in the conditions of formation of information society]. *Visnyk Natsional'noho banku Ukrainy – Bulletin of the National Bank of Ukraine*, 5, 25-31. [in Ukrainian]
19. Nort, Duhlas. (1997). *Instituty, institutsional'nye izmeneniya i funktsionirovanie ekonomiki* [Institutions, institutional changes and the functioning of the economy]. Moscow. [in Russian]
20. Ofitsiynnyy sayt Natsional'noho banku Ukrainy. (2019). URL: <http://www.bank.gov.ua>.
21. D'yakov, A. P. (2006). Elektronnye platezhnye instrumenty v razviti roznychnoho bankovskoho biznesa [Electronic payment instruments in the development of retail banking business]. Moscow. [in Russian]
22. Kartochnaya platezhnaya sistema. (2019). Internet-entsiklopediya Discovered. URL: <http://discovered.com.ua/glossary/kartochnaya-platezhnaya-sistema>.
23. Dyrektyva Yevropeys'koho Parlamentu ta Rady Yevropy #2009/110/YeS vid 16.09.2009r. (2009). URL: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
24. Polozhennya Natsional'noho banku Ukrainy «Pro elektronni hroshti v Ukraini». [Regulation of the National Bank of Ukraine “On electronic money in Ukraine”]. (n.d.). URL: [//zakon.rada.gov.ua/go/z1336-10](http://zakon.rada.gov.ua/go/z1336-10).
25. What is Blockchain Technology? A Step-by-Step Guide For Beginners. (n.d.). URL: <https://blockgeeks.com/guides/what-is-blockchain-technology>.
26. What is Blockchain Technology? (n.d.). URL: <http://www.coindesk.com/information/what-is-blockchain-technology/>.
27. Litoshenko A. V. (2017). Tekhnolohiya blockchain: perevahy ta neochevydni mozhyvosti vykorystannya u riznykh haluzyakh [Blockchain technology: advantages and non-obvious applications in different industries]. *Ekonomika ta derzhava – Economy and the state*, 8, 77-79. [in Ukrainian]